

Boshlang'ich sinflarda sifat va son so'z turkumlarini o'rgatish metodikasi.

Farg'ona viloyati Qo'shtepa tumani 50-umumta'lim maktab

Ma'rufova Robiyaxon Anvarovna

Kirish. Boshlang'ich sinflarda so'z turkumlarini o'rganishdagi asosiy vazifa o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish, lug'atini yangi ot, sifat, son, fe'llar bilan boyitish, o'quvchilarning shu vaqtgacha foydalanib kelgan so'zlarining ma'nosini aniq tushunishiga erishish, bog'lanishli nutqda so'zlardan to'g'ri foydalanish malakasini o'stirish hisoblanadi. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun so'z turkumlarini o'rganish jarayonida ma'nodosh, turli ma'noni bildirgan so'zlar ustida muntazam ishlab boriladi. O'quvchilar ko'p ma'noli so'zlar, ularning o'z va ko'chma ma'noda ishlatilishi bilan tanishtiriladi. Bunda ta'limni o'quvchilarning shaxsiy tajribalari, bevosita ko'rganlari, eshitganlari, kitobdan o'qiganlari bilan bog'lash muhim ahamiyatga ega. Kichik yoshdagi bolalarda kuzatish, muhim narsalarni sezish ko'nikmalarini shakllantirish, atrof-muhit haqidagi bilimlarini boyitish bilan bir qatorda, ularning nutqini o'stirish vazifasi ham amalga oshiriladi. Boshlang'ich sinflarda ona tili fanida o'quvchilarni og'zaki va yozma nutqini har jihatdan shakllantirish ta'lim sohasidagi barcha pedagogik fanlar bilan bog'langan holda amalga oshiriladi va ana shu fanlarni to'liq o'rganishga tayyorlaydi. Bu jarayonda o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish bilan birga barkamol shaxsni shakllantirishga zamin hozirlanadi. Barkamol shaxsni shakllantirishda albatta, o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish katta samara beradi. Ona tili darslarida so'z turkumlarini o'rgatish jarayonida o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishga zamin yaratuvchi, quyidagi berilgan didaktik topshiriqlar fan bo'yicha bilimlarni mustahkamlaydi, shu bilan birga pedagogikadagi fanlararo bog'liqlik masalasini ham ijobiy hal qiladi:

Boshlang'ich sinflarda sifatni o'rganish tizimi izchillik bilan soddadan - murakkablashib boradi.

1-va 2-sinflarda o'quvchilar sifatni leksik ma'nosini kuzatadilar. Sifatga qanday?, qanaqa? so'rog'ini berishni o'rganadilar. 3-sinfda sifat so'z turkumi sifatida o'rganiladi. 4-sinfda ilgari o'rganilganlar takrorlanib, grammatik materialga bog'liq holda orttirma darajadagi sifatlarning yozilishi o'rgatiladi.

Boshlang'ich sinflarda sifatni o'rganish metodikasi uning lingvistik xususiyatlariga asoslanadi. Sifat predmetning belgisini bildirib, uni ot bilan bog'liq o'rganishni talab qiladi. 1-sinfdan o'quvchilar e'tibori sifatning otga bog'lanishini aniqlashga qaratiladi. O'quvchilar predmetning belgisini aytadilar, ularda so'roq yordamida gapda so'zlarning bog'lanishini aniqlash ko'nikmasi o'stiriladi, bunda ot va sifattan so'z birikmasini ajratadilar. Keyingi sinflarda bu bog'liqlik aniqlashtiriladi va boshlang'ich sinflarda sifatlarning xususiyatlari ustida ishlashni leksik va grammatik yo'nalishda olib borish talab etiladi.

Sifat mavzusi boshlang'ich sinflarda quyidagi izchillikda o'rganiladi:

sifat bilan dastlabki tanishtirish (1-2-sinf);

sifat haqida tushuncha berish (3-sinf);

shu grammatik mavzu bilan bog'liq holda ayrim sifatlarning yozilishini o'zgartirish (4-sinf).

Sifatni uch bosqichda o'rgatiladi. Avval, birinchi bosqich (1-2-sinf)da o'quvchilarga predmetning belgilarini, ularga savol berishni o'rgatiladi. Masalan, biron predmet rasmini kuzatish orqali belgilarini aniqlash: koptok rasmini ko'rsatib, qanday koptok?-savoliga o'quvchilar rasmdagi koptok belgilarini aniqlab, aytadilar, qizil, katta, dumaloq, chiroyli, kabi. Bundan tashqari sinfda, umuman atrofda o'quvchilarni o'rab turgan predmetlarning belgilarini aniqlash va bu predmetlar bir-biri bilan ana shu o'ziga xos belgilari orqali farq qilishlarini misollar bilan tushuntiriladi. Shunday mashqlardan so'ng, o'quvchilar xulosa chiqaradilar, ya'ni predmet belgisini bildirgan so'zlar qanday? qanaqa? so'roqlariga javob bo'ladi.

O‘quvchilarni predmet belgisini bildirgan so‘zlarni nutqimizdagi ahamiyatini anglashlarini samarali o‘zlashtirishlari uchun sifat ko‘p uchraydigan matnlarni o‘qib, sifatlarini ajratish va turli didaktik o‘yin, topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan, kalaster usulidan foydalanilsa ...

Ikkinchi bosqich (3-sinf)da o‘quvchilar nutqini yangi sifatlar bilan boyitish va ularda “sifat” tushunchasini shakllantirib, sifatlardan nutqda unumli foydalanish ko‘nikmasi o‘stiriladi. Bunda o‘quvchilarning “predmet belgisi” degan tushunchasi umumlashtirilib, uning xususiyatlarini so‘z turkumi sifatida o‘ziga xos ko‘rsatkichlarini a) predmet belgisini bildiradi; b) qanday? qanaqa? so‘rog‘iga javob bo‘ladi, v) gapda otga bog‘lanib, shu ot bilan so‘z birikmasi hosil qiladi, d) gapda ikkinchi darajali bo‘lak vazifasida keladi o‘rgatiladi. Bu sinfda o‘quvchilar og‘zaki va yozma ijodiy ishlarga katta o‘rin beriladi. O‘quvchilarni sifatning leksik ma‘nosi haqidagi tushunchalarini chuqurlashtirish va predmetni har tomonlama tasvirlash malakasi o‘stiriladi.

Sifat haqidagi bilimlarni takomillashtirish, o‘quvchilarda og‘zaki va yozma nutqda sifatlardan aniq, o‘rinli foydalanish ko‘nikmasini o‘stirish bilan bog‘liq holda –roq qo‘shimchasi bilan qo‘llangan sifatlarni va ko‘m-ko‘k, yam-yashil kabi sifatni to‘g‘ri yozish malakasini uchinchi bosqichda ya‘ni 4-sinfda shakllantiriladi.

O‘quvchilarda sifat – so‘z turkumiga oid olgan bilimlarini shakllantirish va mustahkamlashda ham didaktik topshiriqlardan foydalanish ta‘lim-tarbiya samaradorligini oshirish va mustaqil fikrlovchi shaxsni shakllantirishda alohida o‘rin tutadi. Boshlang‘ich sinflarda sifat – so‘z turkumini o‘rgatishda quyidagi didaktik o‘yin topshiriqdan foydalanish mumkin. Bu topshiriqda berilgan predmetlarga ularga tegishli bo‘lgan, ya‘ni, sifatlarini bildiruvchi so‘zlarni ko‘rsatkichli chiziqcha bilan birlashtirib chiqadilar. Bunday o‘yin-topshiriqlardan dam olish daqiqasida ham foydalanish mumkin. O‘quvchilar bunday topshiriqlarni bajarish jarayonida yanada faollashadilar va fikrlab, ba‘zi sifatlarini berishda o‘zaro baxslashadilar. Bu bilan

ular da olingan bilim mustahkamlanish bilan bir qatorda tanqidiy fikrlash, o'z fikrini himoyalash kabi malakalar shakllantiriladi. Masalan:

Sonni o'rganish metodikasi. Boshlang'ich ta'limda son uch yo'nalishda o'rganiladi:

Sonlarning talaffuzi va ma'nosi ustida ishlash;

Sonning grammatik shakllari ustida ishlash;

Sonlarning imlosi ustida ishlash.

Sonning o'rganilishi quyidagi izchillikda amalga oshiriladi:

2-sinfda nechta?, qancha? So'roqlariga javob bo'lib, shaxs va narsaning sanog'ini, nechanchi? So'rog'iga javob bo'lib, shaxs va narsaning tartibini bildiradi;

3-sinfda "Son-so'z turkumi" tushunchasi kiritiladi. O'quvchilarning son predmetining miqdorini bildirishini otga bog'lanib kelishi yordamida aniqlash ko'nikmasi o'stiriladi. Bularni o'rganishda sonning leksik xususiyatlariga asoslaniladi. Sonning leksik ma'nosi uni ot bilan bog'liq holda o'rganishni talab etadi;

4-sinfda sanoq va tartib sonlar, tartib sonlarning harf, rim va arab raqamlari bilan yozilishi, qo'sh undoshli sonlarning, grammatik shakllangan sonlarning (uchov, to'rttacha, ikkitadan) imlosi, sonlarning gramm, kilogramm, metr, litr, so'm, tiyin so'zlari bilan qo'llanishi va shu so'z bilan bitta so'roqqa javob bo'lishi o'rganiladi. Sonlarni otga bog'lanishi, so'roqlar yordamida sonni o'zi bog'langan so'z bilan ko'chirish ko'nikmalarini o'quvchilarda o'stiriladi.

Dasturda berilgan talablar asosida son bilan o'quvchilar 1-sinfdan boshlansa ham, uni o'rganish jarayoni, metodik jihatdan 4 bosqichga ajratiladi. Boshlang'ich ta'limda sonni elementar nazariy bilimlar asosida amaliy o'rgatiladi. 1-sinfda 1-bosqichni to'liq amaliy deb nomlaymiz. O'z navbatida bu bosqich sonni o'rganish tizimining keyingi bosqichlariga tayyorlaydi.

2-sinfda o'quvchilar sonni o'rganishning ikkinchi bosqichini quyidagi vazifalarda bajaradilar:

Nechta?, qancha? So‘roqlariga javob bo‘lib, shaxs va narsaning sanog‘ini va nechanchi? So‘rog‘iga javob bo‘lib, tartibini bildirgan so‘zlar haqida elementar nazariy tushunchani shakllantirish;

O‘quvchilarni sonlarga so‘roq berish, nimani bildirishini ayta olish, sonlardan foydalanib, o‘z fikrini aniq ifodalay olish, sonlarni mazmunga mosini o‘rinli tanlab qo‘llash ko‘nikmasini o‘stirish, lug‘atlardan tog‘ri foydalanish qobiliyatini shakllantirish.

Songa oid bu bilim va ko‘nikmalarni mashqlar yordamida mustahkamlab boriladi. Shunga ko‘ra sonlarni o‘rganishning muayyan izchillikdagi mashqlar tizimini tashkil etish va qo‘llash zarur:

Ajratilgan so‘zlarga nechta?, qancha? So‘roqlaridan birini bering va nimani bildirishini ayting.

Ajratib ko‘rsatilgan so‘zga so‘roq bering, nimani bildirishini ayting.

Sanoq (yoki tartib) bildirgan so‘zlarni nechta?, qancha? So‘roqlari yordamida aniqlang.

Sanoq bildirgan so‘zlarni so‘roqlar yordamida aniqlang.

Tartib bildirgan sonlarni nechanchi? So‘rog‘i yordamida aniqlang.

Nuqtalar o‘rniga so‘roqlarga mos son qo‘yib o‘qing.

Rasm asosida bog‘lanishli nutq tuzing va unda sanoq, tartib bildiruvchi so‘zlardan foydalaning.

Berilgan mashqlar soddadan murakkabga tamoyiliga asoslangan bo‘lib, o‘quvchilar mashqlarda qo‘llanilgan sonlarning talaffuzi, imlosi va ma‘nosi ustida ishlash orqali ko‘nikmalarini shakllantiradilar.

3-sinfda son tushunchasini o‘rganishning uchinchi bosqichi to‘g‘ri keladi. Bu bosqichda o‘quvchilar nutqini yangi sonlar bilan boyitish, gap va matn mazmuniga mos sonlarni o‘rinli tanlab qo‘yish, fikrini aniq ifodalash ko‘nikmalari shakllantiriladi.

Bu o‘rinda turli mashq, topshiriqlar, didaktik o‘yinlardan foydalanish, son tushunchasining xususiyatlarini aniqlash va o‘zlashtirish samarasi orttadi. O‘quvchilar o‘qituvchi topshirig‘i asosida sanoq va tartib bildirayotgan so‘zlarni aniqlab, ularni guruhlaydilar, matnlardagi sonlarni topadilar, sonlarni gapning mazmuniga qarab to‘g‘ri qo‘llaydilar va hokazo. Bundan tashqari bu bosqichda o‘quvchilar og‘zaki va yozma nutqlarini rivojlantirish maqsadida turli mavzularda ijodiy yozma ishlar o‘tkazilib, o‘quvchilarning sonlardan o‘rinli va savodli foydalanishlari, shakldosh so‘zlarni aniqlab, ma’nolarini izohlash o‘rgatiladi. Demak, o‘quvchilar bu bosqichda son – so‘z turkumining shaxs, narsalarning sanog‘ini, tartibini bildirib, nechta?, qancha?, nechanchi? so‘roqlariga javob bo‘lishi; gapda otga bog‘lanib kelishi va ikkinchi darajali bo‘lak vazifasida kelishi kabi xususiyatlari bilan tanishadilar.

4-bosqichda eng asosiy e‘tibor sonlarning imlosiga qaratiladi. Sonlarning har bir qismini alohida yozish, chiziqcha va chiziqchasiz bilan yozish, qo‘shimcha qo‘shilgandan so‘ng son o‘zagidagi o‘zgarishlarni yozishda to‘g‘ri ifodalash, qo‘sh undoshli sonlarning yozilishi, sonlarning gramm, kilogramm, metr, litr so‘zlari bilan o‘rgatiladi. Bu bosqichda mashqlar ham shu maqsadga qaratilib, sonlarni miqdor bildiruvchi so‘zlar bilan almashtirish va farqini aniqlash. Harflar bilan berilgan sonlarni raqamlar bilan (arab, rim) ifodalash kabi topshiriqlardan foydalanilib, mashqlar asta-sekin murakkablashib boradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari son so‘z turkumini o‘rgangach, quyidagi bilim, ko‘nikma va malakalarni egallagan bo‘lishlari kerak:

Sonning sanoq va tartib ma’nolarini bildirishini;

Son nechta?, qancha?, nechanchi? so‘roqlariga javob bo‘lishini;

Son otga bog‘lanib kelishini;

Son gapda ikkinchi darajali bo‘lak vazifasida kelishini;

Sonlarni imlo jihatdan to‘g‘ri yozishni;

Og‘zaki va yozma nutqda sonlardan to‘g‘ri va o‘rinli foydalana olishni;

Sonlarga shakldosh soʻzlar topishni;

Matndagi sonlarni boshqa miqdor bildiruvchi soʻzlar bilan almashtirish.

Dasturga koʻra, 4-sinf ona tili darslarida “Son-soʻz turkumi”ni oʻrgatish avvalgi sinflardagi berilgan tushunchalarni birlashtirib, kengaytirishdan iborat. Son mavzusini oʻrgatishda oʻquvchi shaxsiga yoʻnaltirilgan taʼlimni toʻgʻri tashkil etish va darsning samaradorligini oshirishning interfaol metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Turli usullar orqali oʻquvchilarni ijodiy izlanishlari, fikr doiralari kengayadi. Xotirani mustahkamlash, diqqatni jalb qilish orqali oʻz ustida ishlashga undash, oʻzaro hurmatni mustahkamlashga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Abdurahmonova N., Oʻrinboyeva L. Ona tili / Oʻqituvchilar uchun metodik qoʻllanma / 2-sinflar uchun. – Toshkent: “Ehtremum-press”, 2014. – 80 b.

2. Masharipova U., Umarova M., Boynazarova D., Nabiyeva M. Ona tili / Oʻqituvchilar uchun metodik qoʻllanma / 4-sinflar uchun – Toshkent: “Ehtremum-press”, 2017 – 88 b.

3. Talʼat Gʻafforova. Boshlangʻich taʼlimda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Tafakkur, 2011. – 160 b.